

Nechvátal, Bořivoj

Vzpomínka na Ivana Borkovského * 8.9.1897 - † 17.3.1976

Archaeologia historica. 2009, vol. 34, iss. [1], pp. 864-866

ISBN 978-80-7275-079-5

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140850>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Vzpomínka na Ivana Borkovského

* 8. 9. 1897 – † 17. 3. 1976

*Smrti vždycky předchází život,
život, který znamená dílo,
a na díle záleží víc než na smrti.
Frank Tetauer*

Ivan Borkovský (1967). Foto Kateřina Valtrová.

Zní neuvěřitelně, že v letošním roce na jaře tomu bylo již 33 let, kdy opustil řady československých a českých archeologů dr. Ivan Borkovský Dr.Sc., vedoucí vědecký pracovník Archeologického ústavu ČSAV (nyní AV ČR, v. v. i.), přední specialista ve slovanské a středověké archeologii. Jeho odchodem jsme ztratili významnou osobnost, která se s obdivuhodnou energií a vitalitou do pozdního věku – dožil se téměř osmdesáti let – věnovala otázkám poznání Pražského hradu, Levého Hradce a výzkumu Prahy. Byl učitelem naší první generace archeologů středověku.

Pocházel ze západní Ukrajiny (nar. 8. 9. 1897, Čortovec u Horodenky), která byla součástí rakousko-uherské monarchie. Byl původem ze zchudlé haličské šlechtické rodiny, používal jméno Ivan Borkovskij-Dunin. Borkovský pocházel z devíti dětí, měl sedm sester a jednoho bratra. Rodina opustila Čortovec, když mu bylo asi pět let, jeho otec pracoval pro rakousko-uherské dráhy a odešel do Jamnice nedaleko tehdejší Stanislavi, dnešní Ivanofrankovsko, kde absolvoval školní docházku. Po ukončení gymnasia ve Lvově nastoupil na počátku první světové války jako důstojník v rakousko-uherské armádě.

Během první světové války prošel nejméně čtyřmi armádami, byl zajat, potom se svou jednotkou nuceně včleněn do Rudé armády. Prodělal tyfus a nakonec skončil v Machnových oddílech. Podařilo se mu utéci a přišel do vzniklé Československé republiky. Hruzná zkušenost ze světové války působila ještě po desetiletích, když nám ukazoval jako svůj šťastný talisman kompasovou stříčku ze sestřeleného letadla.

Jeho první zastávkou v naší republice (v roce 1920) byl internační tábor v Holešově na Moravě, později Liberec a Jaroměř. Asi v roce 1921 byl propuštěn za dobré chování a získal malou finanční podporu, neboť Masarykova republika podporovala emigranty z východu. Nejdříve musel znovu maturovat, nostrifikace maturity na gymnáziu ve Lvově nebyla uznána. Studoval dva semestry na Pedagogické fakultě obory dějepis a zeměpis. Pak přešel na Filozofickou fakultu UK v Praze (1922), kdy především pod vlivem skvělých přednášek L. Niederla (1865–1944) začal soustavně studovat archeologii. Od roku 1923 pracoval jako volontér pod přísným, poněkud podivinským dohledem zasloužilého amatéra J. A. Jiry (1868–1930) v konzervační laboratoři Státního archeologického ústavu, kde působil jako praktikant. V roce 1926 se stal na přímluvu prof. Albina Stockého (1876–1934) pomocným asistentem. Již od roku 1925 se účastnil výzkumu Pražského hradu, od 1927 jako asistent K. Gutha (1883–1943). V roce 1933 získal československé státní občanství. Plnoprávným pracovníkem Státního archeologického ústavu se stal teprve roku 1940. Po jeho tragické smrti roku 1943 nahradil K. Gutha na jeho místě prvního vedoucího archeologického výzkumu Pražského hradu.

V poměrně krátké době splynul s naším prostředím. Bylo obdivuhodné, jak se rychle mentálně a citově sblížil s předmětem svého studia, s obdobím prvních Přemyslovců. Po archeologické stránce se věnoval hlavně výzkumu Pražského hradu, kde pracoval padesát let a jehož se stal ve své době nejlepším znalcem a nadšeným vykladačem.

První publikované práce byly z období mladšího neolitu – problematika šňůrové keramiky ve střední Evropě. Napsal o ní řadu studií a článků, které vycházely z jeho doktorské disertace z roku 1929. Její zadavatel prof. A. Stocký zde využil jeho velkých jazykových znalostí. Práce vybavená rozsáhlým kartografickým vybavením prokázala značný východní vliv na její formování, což bylo oceněno a plně akceptováno až v pozdějším období.

Postupně, vlivem svého pracovního zaměření, i když časově zasahoval do nejrůznějších období a tematických oblastí (srov. *Bibliografie k sedmdesátinám od J. Rataje*, AR XIX 1967, str. 535–540, doplněk AR XXVIII 1976, str. 555), se stále více soustřeďoval na slovanské období. Trvalým zakončením v této problematice byla kniha – Staroslovanská keramika ve střední Evropě. Studie k počátkům slovanské

kultury. Praha 1940. Stala se důležitým bodem v dosavadním výzkumu, vypracovala tzv. pražský typ, jako nejstarší doklad slovanské keramiky na našem území. Byla základem pozdějšího výzkumu, i když záhy po jejím vydání také vyšla německá práce Richthofenova a Zoltzova, orientovaná geopoliticky, která se snažila některé jeho závěry zvrátit.

Borkovský nezapomněl na svůj ukrajinský původ. Působil v pražském univerzitním ukrajinském prostředí, psal i ukrajinské verše a jiné literární texty. V roce 1933 byl habilitován na Ukrajinské svobodné univerzitě (USU) jako soukromý docent a později i jako profesor. Byl jím v letech 1933–1945 a ve válečném období se stal jejím trojnásobným rektorem (1939–1940, 1940–1941, 1941–1942; blíže srov. *Ukrajinská svobodná univerzita /1921–1996/*, Vědecký sborník z konference věnované 75. výročí založení univerzity, Praha, 29.–30. listopadu 1996, Praha 1998). Na podnět svých kolegů Jana Filipa (1900–1981) a Jaroslava Böhma (1901–1962) omezil a pak i přerušil vztah s univerzitou v polovině válečného období druhé světové války. Jeho činnost nešla pozornosti určitých kruhů. V květnu 1945 byl zatčen pracovníky NKVD a umístěn do transportu do pracovního tábora GULAG. Rychlým a obětavým zásahem tehdejšího ředitele Státního archeologického ústavu J. Böhma bylo zabráněno nejhrošímu. Tato situace se v menším rozsahu opakovala po roce 1968. Těžce nesl rozchod se svoji druhou manželkou Florou Beckovou, která byla židovské národnosti a překladatelkou resumé v archeologických časopisech. Její životní cesta se uzavřela v koncentračním táboře za druhé světové války. Jeho dcera Tatána později emigrovala přes Rakousko a Anglii do Kanady i se svoji dcerou Lindou.

Za války (v roce 1943) se Borkovskému podařilo nalézt při záchranné akci jedinečný zlomek keltské plastiky v Mšeckých Žehrovicích snad héroia nebo přesněji druida. Publikace, i když byla skutečně včasná, unikla v té době zahraniční pozornosti, což bylo pochopitelné.

Z počátku své činnosti na Pražském hradě, kdy byl asistentem vedoucího výzkumu K. Gutha, nesměl publikovat. Bylo mu to umožněno pouze ve dvou případech, a to při vynikajícím nálezů románské hradby v Rožmberském paláci a při nálezů hrobu bojovníka z přelomu 9. a 10. století na třetím hradním nádvoří (u monolitu).

V poválečném období přispěl I. Borkovský k řešení řady otázek širší slovanské problematiky, např. nálezů železných nožů v diskusí s historikem starších českých dějin Františkem Grausem nebo esovitých záušnic aj. (*Železné nože ve slovanských hrobech*, *Slavia Antiqua* V, 1954–1956, str. 358–367; *Esovité záušnice, jejich původ a význam*, Referáty za rok 1955, Liblice 1956, str. 148–158).

Trvalými a základními přínosem jsou především jeho výzkumy Levého Hradce a Pražského hradu. Na Levém Hradci navázal na starší výzkumy z konce 19. století a na počáteční výzkum K. Gutha. Podařilo se mu nejen doložit postupný vývoj osídlení a opevnění hradistiště a jeho proměny, ale nalézt i nejstarší kostelní stavbu, rotundu sv. Klimenta, již v prvním období výzkumu. Nová analýza základového kamene provedená P. Sommerem naznačuje nutnost nižšího datování stavby. Hlavní výsledky shrnul do práce o obytných objektech (*Obytné stavby slovanské v nových archeologických objektech*, ČL XLI, 1954, str. 59–71) a především v hutně přehledné knížce – *Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců*, Praha 1965. Přípravovaná monografie o celém výzkumu se již neuskutečnila, i když za ni bylo intenzivně pracováno. Vydaný přehled je shrnutím všech důležitých nálezů a výsledků dlouhodobého výzkumu, včetně jejich chronologického zařazení. Nové zpracování připravuje K. Tomková.

Pro archeologické poznání Prahy je jeho práce základní po mnoha stránkách. Po řadu let byl prakticky jediný, kdo zde prováděl historicko-archeologický výzkum, než se v průběhu 60. a 70. let začali objevovat pracovníci mladších generací. S jeho činností archeologického prospektora, vždy usilujícího nejen o archeologický, ale také i historický přístup a pečlivý výklad stratigrafický se setkáváme na celé řadě lokalit, které jsou spojeny s poznáním románské Prahy. Není to jen pohřebišť obchodníků v Bartolomějské ulici (*Pohřebišť obchodníků z doby knížecí v Praze I*, *Slavia Antiqua* I, 1948, str. 460–484), ale i další výzkumy v klášteře blahoslavené Anežky Přemyslovny na Starém Městě pražském, ve kterém předcházal průzkumu O. Stefana (*Klášteř bl. Anežky Přemyslovny v Praze. Archeologický výzkum*, ČSPS LXIII, 1955, str. 24–35, 222–228). Z dalších je třeba uvést nález rotundy a kostela v klášteře sv. Anny, který přinesl konkrétní archeologické nálezy k nejstaršímu období stavebního komplexu, zatím blíže detailněji nezpracovaný, s částí templářského kostela (*Objev rotundy a templářského kostela sv. Vavřínce. Výzkum v kostele sv. Anny v Praze I*, ČNM CXXVI, 1957 /VS/, str. 7–35). Také jeho výzkum na Smíchově v areálu starého osídlení byl úspěšný nálezem románské stavby (*Průzkum základů kostela sv. Filipa a Jakuba v Praze Smíchově*, AR IX, 1957, str. 643–646, 652–659).

Práce o dějinách Prahy je určitým shrnutím jeho výkladu formování pražského osídlení, vzniku Prahy i nejstarších nálezů souvisejících s pražským typem – např. na Malostranském náměstí, kde byly při výkopu pro požární nádrž za druhé světové války nalezeny keramické zlomky, dokládající prioritu osídlení podhradí a levé strany Vltavy. Teprve po více než třiceti letech byl jeho názor potvrzen novými nálezy. Byla zde také řešena otázka hradiščí v pražské kotlině. Tato práce syntetického charakteru byla napsána pro kolektivní dílo Dějiny Prahy pod redakcí historika J. Janáčka – (*Od počátku pravěkého osídlení k Praze slovanské*. In: Dějiny Prahy, str. 13–50, Praha 1964).

V šedesáti letech (1957) se oženil se svou studentskou láskou ze semináře prof. A. Stockého, dcerou malíře staré Prahy Václava Jansy, dr. Ludmilou Jansovou (1904–1996). Na svatbě na Staroměstské radnici jim byli jako svědkové J. Böhm a J. Filip. L. Jansová byla známá svými výzkumy laténských oppid na Hrazanech a na Závisti. Žili spolu ve vzájemném harmonickém vztahu téměř dvacet let. V tomto období žila ještě

Borkovského maminka, se kterou čile korespondoval a snažil se jí posílat různé vylepšení, ať už jsou to léky, nebo drobné toaletní a jiné potřeby, prostřednictvím svých žáků. Jeho dvě sestry emigrovaly do Ameriky a Kanady již ve 30. letech. Celá rodina byla rozváta po celém světě.

Po celý život byl I. Borkovský spjat s výzkumem Pražského hradu. Začínal zde svoji vědeckou dráhu jako volentér a později asistent K. Gutha, k němuž se vždy hlásil nejen jako k svému předchůdci na hradním výzkumu, ale i jako k učiteli. Na Hradě začaly jeho první samostatné výzkumné práce při poznávání Soběslavské hradby v Rožmberském paláci a pokračovaly v období poválečném, nejen nálezem a interpretací hrobu bojovníka na hradním nádvoří, ale především úsilím o poznání počátků a vývoje nejstaršího osídlení Pražského hradu i problematiky jeho prvních církevních objektů, jak o tom svědčí kniha z poválečného období – *O počátcích Pražského hradu a o nejstarším kostele v Praze, Praha 1949*.

Rozšiřující se stavební činnost a doprovázející archeologický výzkum v západní části Hradu byly již na samém počátku korunovány úspěchem, jak to bylo tak často příznačné pro jeho životní výzkumnou dráhu, objevem nejstaršího kostela na Hradě – Panny Marie, kterému se záhy dostalo podrobného zpracování (*Kostel P. Marie na Pražském hradě*, PA XLIV, 1953, str. 129–200). Pokračující stavební úpravy Hradu, zvláště ve východní části, umožnily poznání jeho osídlení a především fortifikace v těchto místech od 10. do 16. století. Některé části opevnění jsou v současném období datovány do období mladšího, především v pracích Ivany Boháčové a Jana Frolíka. Podařilo se nalézt starší raně středověké opevnění a jednotlivé fáze osídlení při úpravě románského Černé věže (*Výzkumy v Černé věži na Pražském hradě*, PA L, 1959, str. 257–324) a přeměna renesančního purkrabství na Dům československých dětí přinesla doklady nejen o opevnění raně středověkého hradistě, ale především o románském opevnění s cennými detaily (*Opis Pražského hradu*, PA LIII, 1962, str. 381–454.)

Stále živá problematika kostela Panny Marie je spojena nejen s počátky sakrální architektury, ale i s hodnocením a klasifikací charakteru nejstarších památek na Pražském hradě. Borkovského vedla k odpovědi na článek profesora křesťanské archeologie Josefa Cibulky napsaný v *Knize o Praze*. Cibulka zde vyslovil zásadní nesouhlas s jeho identifikací kostela Panny Marie. Na doporučení J. Böhma se ve své diskusní odpovědi I. Borkovský snažil o obecnější řešení široké problematiky, aby nezástal pouze v oblasti polemiky a vytvořil jednu ze svých nejlepších studií napsaných pro *Památky archeologické (K otázce nejstarších kostelů na Pražském hradě*, PA LI, 1960, str. 332–387).

Shrnutí dlouholetého výzkumu na Pražském hradě a bohatých výsledků, kterými přispěl k jeho poznání, v edici *Památníky naší minulosti* bylo svým způsobem i závřením jeho životního úsilí – *Pražský hrad v době Přemyslovských knížat*, Praha 1969. Tato publikace vyšla také v německé verzi. Práce o Levém Hradci a práce o Pražském hradě, obě napsané pro edici *Památky naší minulosti*, byly napsány z podnětu J. Filipa, který když viděl, že se nepodaří vytvořit dvě velké monografie o těchto lokalitách, chtěl aby byla zachována cenná pozorování a zjištění, která získal I. Borkovský při jejich mnohaletém výzkumu.

Poslední prací jeho badatelské činnosti se stala monografie věnovaná zpracování archeologického výzkumu Svatojiřského kláštera na Pražském hradě. Přinesla objev nejstaršího Vratislava kostela a další románské nálezy včetně hrobů prvních Přemyslovců (*Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě*, Praha 1975). Kniha je současně ukázkou jeho pracovního stylu, příkladem nesmírné akribie – vědomí, které se zvláště v posledních letech stále zvětšovalo, že archeologický výzkum je nutno pečlivě popsat, zdokumentovat, s tím, že se stává objektivním svědectvím o nález, s vědomím toho, že interpretace a hodnocení mohou doznat určitých změn, ale nález zůstává.

I. Borkovského jsem znal více než dvacet let, začal jsem u něho pracovat jako student třetího ročníku FF UK, zpočátku jako kopáč na výzkumu v Černé věži (1956). Později jsem prováděl různé podklady heuristické pro některé práce z písemných pramenů. Měl jsem možnost blíže poznat jeho povahu skromného až uzavřeného člověka, který s velkou odpovědností přistupoval ke každé archeologické práci. Uvědomoval si, že se nepodaří vy publikovat všechny jeho výzkumy, zvláště ty starší, i když na jejich přípravě mnohé udělal (Levý Hradec, Betlémská kaple a především velké pohřebiště v Černínském paláci).

Význam jeho díla byl oceněn při oslavách 110. výročí jeho narození mezinárodní čtyřdenní konferencí v září 2007, kterou uspořádala Národní univerzita Jurije Fedkoviče v Černovcích na Ukrajině. Vrcholem oslav bylo 23. 9. 2007 odhalení pomníku v rodném Čortovci a otevření Muzea Ivana Borkovského v místní škole (J. Maříková-Kubková, *Pocta Ivanu Borkovskému*, AR LIX 2007, 838–839). Pro poznání jeho života a díla s řadou některých neznámých skutečností srov. Z. Smetánka, *Archeolog Pražského hradu Ivan Borkovský (8. 9. 1897–17. 3. 1976)*. In: *Učenci očima kolegů, žáků a následovníků*, uspořádali Ivan Hlaváček, Jiřina Jedináková, edice *Pamět*, Academia 2007.

Celým svým dílem se I. Borkovský stal osobností, jejíž dílo je trvalou konstantou, ke které se bude vracet každý, kdo se bude zabývat dějinami Pražského hradu a Prahy, místy trvale spjatými s počátky českého národa.

Bořivoj Nechvátal